

ХИТОЙ, ЯПОНИЯ ВА ҒАРБДА ЯНМИНИЗМ ФАЛСАФАСИНИНГ ЎРГАНИЛИШИ

С. Ҳошимов - ТошДШИ магистранти
Аннотация

Ушбу мақолада Хитой фалсафий тафаккурида муҳим аҳамиятга эга бўлган Янминчилик фалсафий оқимининг Хитой, Япония ва Европа тадқиқотчилари томонидан ўрганилиши таҳлил қилинган.

Ўтмиш фалсафий таълимотлар тарихи босиб ўтилган боскич сифатида қаралиб, уни ўрганиш ҳозирги даврда катта аҳамият касб этмоқда. Юртбошимиз «Фидокор» газетаси мухбирининг саюлларига жавоб берар экан, куйидагиларни кўрсатиб ўтган эди: «Дунё тан олган кўп улуғ файласуфларнинг асарлари ханузгача ўзбек тилида нашр этилмаганлиги туфайли аксарият зиёлилар, хусусан ёшларимиз уларнинг ғоявий қарашлари билан яхши таниш эмас. Сократ ва Платон, Ницше ва Фрейд каби олимларнинг, ҳозирги замон чет эл файласуфларнинг китобларини ҳам тушунарли қилиб, изох ва шарҳлар билан ўзбек тилида чоп этиш, наҳотки мумкин бўлмаса? ... Биз кўп масалаларда ғарб файласуфларнинг фикрлари билан, айниқса, индивидуализм, эгоизм қарашларини илоҳийлаштириш билан қелишмаслигимиз мумкин. Лекин уларни ҳисобга олишимиз, қараклисини эътироф, қараксизини инкор этишимиз зарур»². Дарҳақиқат, буюк мутафаккирларнинг фалсафий қарашларини ўрганиш доимо долзарб масала бўлиб қалади.

Файласуф, адабиётчи, сиёсий ва ҳарбий арбоб Ван Янмин ёки Ван Шоужен (1472-1529) Хитойда Мин сулоласи даврида (1368-1644) тарихий-фалсафий марказий ўринда турувчи сиймо эди. Унинг аҳимиятли рўли шундаки, V <ri даврида мутафаккир номини олганлигини тасдиқловчи факт, яъни, 1584 йилда Конфуций ибодатхонасидаги рўйхатда борлиқдир. Зеро, Мин сулоласи даврида бу шарафга қатъиян тўртта конфуцийчилик тарафдорлари сазовор бўлган эдилар. Ван Янмин фалсафаси XVII аср ўрталарига қадар Хитойда ғоявий жихатида устун бўлган. Унинг мафкура сифатида ҳукмронлиги сунъий равишда - фуқаролар уруши ва чет элликларнинг ҳужуми туфайли тўхтатилди.

Ван Янмин қарашларини тушуниш ва баҳолаш усули бир қата мураюсабликларни келтириб чиқаради. Бу нуқтаи-назардан уни Европа файласуфларидан Декарт, Спиноза, Лейбниц, Беркли, Кант, Фихте, Шопенгауэр, Гегел, Бэргсон, Эйкен, Джемс билан тавдослашади. Бу рўйхатдан маълум бўладики, Хитой фалсафаси Ғарб фалсафаси позицияларини ўзгартириши кийинчилик билан кечган.

Ван Янмин доктринасининг тарихий-маданий доирасидаги ўрни ва рўли нисбатан жуда кўплаб турли хил баҳолашларни келтириб чиқаради.

Н.И.Конрад ўзининг Тикланиш концепциясида Ван Янминни “Хитойдаги ренессанс даври фалсафий гояларининг охириги намоёндаси”, деб хисоблаган¹. “Фалсафий энциклопедия”да Ван Янминнинг фалсафий ёки неоконфуцийчиликнинг ривожланишини тугатганлиги айтиб утилган. Уша даврда Л.Д.Позднеева Ван Янмин “неоконфуцийчиликка асосий зарба берди”, - деб хисоблайди³.

Ван Янмин таълимоти пайдо бўлган даврданоқ Хитойда диққат билан ўрганилган. Унинг ривожланиши бизнинг карашимизча, машаққатли кечди ва олгга давр мобайнида ривожланди.

Биринчи давр тахминан Мин сулоласининг охиригача чўзилди. Ван Янмин таълимоти мафкурага айланди, шунинг учун янминизмга нисбатан мактоилар эмас, балки, таъсидий фикрлар ҳам учраб турган.

Бундал ташкари, иккинчи даврда Син сулоласининг бошланғич давларида (ХУП асрнинг ўрталарида) янминизмга бўлган таъсидий муносабатлар устун келди, хатто шу даражага етиб келдики, Ван Янмин гояларининг кенг тарқалганини Гуй Ян Мин сулоласининг дулашига сабаб килиб кўрсатади⁴. Бундай танқидий караш тахминан XIX асрнинг охиригача сақланиб қолди, *алигача реформа ҳаракатлари таъсири билан бирга Хитой зиёлилари ишлаб чиққдн янминизмнинг роли ва модернизацияси Японияда кучайди, аммо Хитойда янгидан фаод юзвий кучлар қуринишида тикланмади.

Учинчи даврда Ван Янмин гоялари Кан Ювей, Тан Ситун, Сун Яцен ва Лян Сичао (1873-1929)ларни диқдат-эътиборини узига тортди. Аммо, шуни айтиб утиш керакки, гоявий кизикдш бу ерда илмий объектувлюска очивдан очик кумаклашмади.

Тургинчи даврда янминизмга булган муносабат XX асрнинг 10 - 20-йилларига қадар чузилди, шу йилларда уни илмий тадош қилишда гоявий бетарафлик бошланган эди. У тулалигача бошқаларга яхпшлик қилишни тарафдори булиб, унинг таълимоти худқи мюший фалсафадек гарбда Кгсорг даражага эришган - кантчилик гоялари билан рақобатлаша оладиган даражага етди

Бешинчи даврнинг бошланиши Хитой Халқ Республикасшшнг пайдо бўлиш вақтига тугри келади. Капиталлашган Японияда субъективизм, кантчилик иттифоқи ва гоявий янгиланиш, шуниш'дек, Чан Кайшининг хайрихоҳлиги Хитой Халқ Республикасида янмшгазмга нисбатан салбий муносабат кучайишига сабаб булди.

Сунгги олтинчи давр Хитой Халқ Республикасшшнг “туртлига” ф₀ш қилингандан кейин бошланди. 70-йилларнинг охиридан янминизмга булган муносабат бир канча илий бошлади, унинг таълимотига муҳим тарихий аҳамиятга эга, деб қаралди ва объектив баҳрлаш ҳаракатлари бошланди. Тулалагича салбий муносабат урнини мунозарали муҳокама эгаллади.

Японияда янминизмни урганиш XX асрнинг бошларида худқи Хитойдашдек муштадам заминга эга булди, эндиликда эса, бир канча улкан натижаларга эришди. Япон янминологлари файласуфюшг 500 йиллик

юбилейига багишлаб “Ван Янмин таълимотини урганишнинг тулик тахдили” номли ун иккинчи нашрни чикаришди. Гарбда янминизм хакидаги шжк маълумот Т. Хагашшг (1893) инглиз тилидаги япон фалсафий мактабларига багишланган маколasiда келтирилган эди.

1913 йилдан аввал Ван Янмин фалсафасини тадқиқ қилган америкалик миссионер Ф. Г. Хенке нашр қилган инглиз тилидаги китоб Нанкинда уқитилган¹. Бу фалсафани урганишдаги кейинги иккита йирик даврда Ф. Г. Хенке 1916 йилда Ван Янминнинг тург томли асарлари мажмуасини инглиз тилига таржима қилди ва 1925-1927 йилларда Ван Янминнинг фалсафий номаларини И. Анри француз тилига таржима қилди.

Гарбда янминизмни урганишнинг энг гуркираган даври 50-йилларнинг урталаридан, инглиз тилида шу мавзуда жуда кугоаб тадқиқотлар қилинган даврда бошланди. Бунга қушимча тарзда дзен-буддизмнинг машхур булиши ҳам сабаб булди, янминизм бу таълимот билан келиб чиқиш нуктаи-назаридан ва мохдятай алоқадордир. Чен Юнсенинг таъкидлашича, бу вақтда Ван Янмин фалсафасишг эзгулик догринасини бир ёкдама урганиш бартараф қилинди. 1953 йилда Фен Юлан томонидан ингаиз тилига таржима қилинган иккита томли “Хитой фалсафаси тарихи” катта ахамият касб этади.

Узининг ривожлашяп мохдятига, кура кейинги йигирма йилликда гарбий янминологизмни ривожлантиришга узларининг бевосита хиссаларини қушган олимлар: Чжан Сзюнмаю ва Чен Юнседир. Чен Юнсе узининг куп сонли илмий шнлари каторида 1933 йилда Ван Янминнинг асосий асарларини янги ва тулик шаклда инглиз тилига таржима қилди, улар: “Чуан си лу” ва “Да сюе ве ни” дирлар. Бу нашрлар Еарб янминологияси ривожига анчагана хдоса қушди. Гарбда Ван Янмин таълимотини урганиш, 1966 йилнинг бахррида Колумбия университетида “Хитой жамиятида Мин сулоласи давридаги мафкура”га багишланган семинар ва шу йилнинг июнида америкалик олимлар рахбарлигида булиб утган шу мавзудаги илмий конференцияни эсламаслик мумкин эмас. Бу илмий симпозиумда турля мамлакатлардан жуда эътиборли олимлар катнашишган, улар асосий эътиборини ран Янмин ижоди ва унинг издошларига қаратишган. Симпозиум материаллари г Т де Бари гахрири остидаш “Мин мафкурасида шахе ва жамият” гупламида дунё (озиии курди (Нью-Йорк, 1970). 1972 йилнинг июнида Гавайи университетида Ван Янмин таълимотининг 500 йиллигига баяишланган халқаро конференция булиб ўтди. Конференция материаллари 1973 йилнинг бошида иккита жуфт ракамларда “Philosophy East and West” журиалида нашр қилинган. Ван Янмин фалсафий меросини урганшдаги эяг мушси нашрлар 1979 йилда Стенфорд университетида чоп қилинган неоконфуцийчиликни узида мужассам этган “Чуан си лу” ва “Да сюе ве ни” нашрларидир¹.

Адабиётлар

¹ Henke F.G. The Philosophy of Wang Yang-ming // Journal of the North China Branch of the Royal Asiatic Society. Vol. 44, 1913.

¹ Конрад Н.И. Запад и Восток. 2-е изд. М., 1972.

Большая Советская Энциклопедия, 3-е изд. Т. 4. М., 1971.

Позднеееа ЛЛЛ. Китайская литература// Jftrrspaiуpa Востока в средние иека. Ч. 1. М., 1970. ЮыХуай-янь Ф ИШ, Ван Янмин-дэ у-бай нянь (Пятисотлетие Ван Ян-мина). Гуй Ян, 2.009, с. 2Ü7-212.

¹ И.А.Каримов. УзбеекистонХХ1асрбусагасида: хавфсизликка тахдид,баркарорлик шартлари ва тараккиёт кафолатлари.-Т:”Ўзбекистон”, 1997. -137 б.

Каримов И.А. Донишманд халкимизнинг мустаҳкам иродасига ишонаман // Фидокор. 2008 шон.

Аннотация

Мазкур мақолада Ўрта асрлар янги конфуцийчилик йўналишида фаолият олиб борган машҳур мутафаккир Ван Янмин фалсафий

таълимотининг Узоқ Шарқ мамлакатлари маданиятидаги ўрни ва ушбу фалсафий таълимотни ўрганишиш босқичлари таҳлил қилинган.

ВАН ЯНМИН ФАЛСАФИЙ ТАЪЛИМОТИНИНГ УЗОҚ ШАРҚ МАДАНИЯТИДАГИ ЎРНИ ВА УНИ ЎРГАНИШ БОСҚИЧЛАРИ

С. Хошимов -магистрант, ТДШИ

Ўтмиш фалсафий таълимотлар тарихи босиб ўтилган босадн сифатида каралиб, уни ўрганиш ҳозирги даврда катта аҳамият касб этмоқда. Юртбошимиз «Фидокор» газетаси мухбирининг саволларига жавоб берар экан, куйидагиларни кўрсатиб ўтган эди: «Дунё тан олган кўп улуг файласуфларнинг асарлари ханузгача ўзбек тилида нашр этилмаганлиги туфайли аксарият зиёлилар, хусусан ёшларимиз уларнинг ғоявий карашлари билан яхши таниш эмас. Биз кўп масалаларда ғарб файласуфларининг фикрлари билан, айникса, индивидуализм, эгоизм карашларини илоҳийлаштириш билан келишмаслигимиз мумкин. Лекин уларни хисобга олшиимиз, кераклисини эътироф, кераксизини инкор этишимиз зарур»¹. Дарҳақиқат, буюк мутафаккирларнинг фалсафий карашларини ўрганиш доимо долзарб масала бўлиб қолади.

Ван Янмин таълимотини махсус тадқиқ қилишга илк уриниш нафакат Хитой, балки бутун Шарқ, мамлакатлари ижтимоий фикрлар ривожига улкан хисса кўшди. Ван Янмин таълимотини тадқиқ қилиш Хитой фалсафаси тарихидаги асосий муаммолардан бири хисобланади.

Файласуф, адабиётчи, сиёсий ва харбий арбоб Ван Янмин ёки Ван Шоужен (1472- 1529) Хитойда Мин сулоласи даврида (1368-1644) тарихий-фалсафий жараённинг марказий ўринда турувчи сиймо эди. Унинг аҳамиятли роли шундаки, у ўз даврида мутафаккир номини олганлигини тасдиқловчи факт, яъни, Конфуций ибодатхонасидаги рўйхатда борлигидадир. Зеро, Мин сулоласи даврида бу шарафга фақатгина туртта конфуцийчилик тарафдорлари сазовор бўлган эдилар. Ван Янмин фалсафаси XVII аср ўрталарига қадар Хитойда ғоявий жихатдан устун бўлган. Унинг, мафкура сифатидаги ҳукмронлиги сунъий равишда - фуқаролар уруши ва чет элликларнинг хужуми туфайли тўхтатилди.

Ван Янмин таълимоти фақатгина ўз ватани чегарасида тарқалмаган. У Кореядаги фалсафий фикрлар ривожига кучли таъсир кўрсатган. Айникса, Японияда “Мейдзи инкилоби” дан (1868 й.) олдин етакчи фалсафий оқим бўлган.

Аср бошида Хитойда (чамаси, манжур ҳукмронлигининг қулаши билан алоқадор даврда) янминизмнинг ҳукмронлик ҳолати бир қадар тикланишга эришди, бу таълимотнинг устунли манжурлар хужуми даврида йуқотилган эди. Уша йилларда бевосита гувоҳ булган Л. Вигер шундай ёзади: “Ҳозирги

кунда унинг таълимоти японлар томонидан конфуцийчиликнинг ривожланган ва юқори баҳоланган пойдевори деб ҳисобланади”¹.

Ван Янмин таълимотини у ёки бу кўринишда тадқиқ қилиш бизнинг асримизда ҳам қайта тикланди. Янминизм Тайванда ғоявий атмосферанинг муҳим бўлаги ҳисобланади (шахсан Чан Кайши унинг ғояларига қизиқиш билан қараган ва унинг ёйилишига ёрдам берган). Бундан ташқари баъзи бир Хитой мутафаккирлари марксизм - ленинизм даврини янминистик категорияларда изоҳлаб беришга ҳаракат қилганлар. Кейинги пайтларда Ван Янмин фафсафаси Ғарбда ўзининг “қардошлик” муносабатида бўлган дзен (чан)-буддизм натижасида факатгина машҳур бўлиб қолмай, балки, маданиятнинг мустаҳкам қисми бўлиб қолди. Янминизм ҳудди аввалгидек “Мейдзи инкилоби” даврида Японияда ғоявий томчи бўлиб муҳим рол ўйнади, баъзан ғалати ва хавфли социал чиқишларга хизмат қилди: бунга аник мисол килиб уша пайтда овоза булган машҳур ёзувчи Мисима Юкиё (1925-1970) курулли исёни муваффақиятсизликка учрагач, ўзини ҳаракат қилишини (ўлдиришини) мисол қилиш мумкин².

Ван Янминнинг ижодий йулида новатордик ҳам кузга ташланади. У узининг бир шеърида: “барча мутлако доноларнинг гурухд - факат уткинчи соялардир ва эзгу фикрловчигина менинг рахбаримдир”³ деган эди. Урта асрларда анъанавийлик шароитида бўлган Хитойда бу ибора жуда кучли таассурот қолдириши керак эди. Айнан шу икки катор ҳозирги кунда Ван Янминнинг фатсафий шеърларини урганувчи Син Сзянин! каллиграфик лугатидан жой олди.

Бошқалардан ажралиб турадиган хакикий наворотлиги билан Ван Янмин таълимоти анъанавийликни ифодалаган, хатто шундай булганки, мохиятан унга қарши булсада мумтоз ассимиляция тенденцияларини намоён қилган. “Хакикий” конфуцийчилик ва кескин антидаосизм ва антибуддизм танвддига бевосита тенглаштирилишига қарамай, Ван Янмин фалсафаси конфуцийчиликни изчиллик билан чикзриб юбормайди, даосизм ва буддизм билан ҳам ажралмаган. Унинг таълимотида “учта аркон” анъанавий Хитой идеологияси - конфуцийчилик, буддизм, даосизм мавжуд булган.

Ван Янмин таълимотининг мохиятини Хитой фалсафасининг улуг арбоби Чжу Си (1130-1700) таълимоти билан таккослаш мумкин. Машҳур Хитой тарихчиси Сян Му шундай деб ёзган: “Жанубий Сун даврида Чжу Си деган киши булган, кейинг» конфуцийчи-олимлар хикояларида (Чжу) Си мухокамаларнинг асосий қисмида гурган.

Мин сулоласи даврида ҳам масала худди шу холда эди - Ван Шоужен деган киши булган, унга эргашувчилар орасида Ван мухокамаларнинг марказида турган”¹. Ван Янмин ва Чжу Си таълимотларини тавдослаш халқаро таъсирга эга. “Хитой фалсафасининг дунёга ёйилишига,-деб ёзади Чжан Сзюнмай (Сарсун Чанг),-Чжу Сзи таълимотидан ташқари, Ван таълимоти ҳам хисса кушиб, халқаро фалсафий мактаб шарафига эга бўлган”².

Ғарбда янминизмни ўрганишнинг энг гуркираган даври 50-йилларнинг ўрталаридан бошланди. Бунга қўшимча тарзда дзен-буддизмнинг машхур бўлиши ҳам сабаб бўлди, янминизм бу таълимот билан келиб чиқиш нуқтаи-назаридан ва моҳиятидан алоқадордир. Чен Юнцзенинг таъкидлашича, бу вақтда Ван Янмин фалсафасининг эзгулик таълимотини бир ёклама ўрганиш бартараф қилинди.

Адабиётлар:

1. Каримов И.А. Дошшиманд халкимизнинг мустахкам иродасига ишонаман // Фидокор. 2000. 8 июн.
 2. Восточная философия: Вводный курс. Избранные тексты. - М., 1997; 2-ое изд., 2001.
 3. Мисима Юкио. Учение Ван Янмина как революционная философия // он же. Голоса духов героев / Пер. А.Г. Фесюна. - М., - СПб., 2002.
- Фэн Юлань. Краткая история китайской философии. – СПб., 1998.
- ¹ Wiegner L. Textes philosophiques. СофсШш. Taohnie. Buddhism, 1930. # А
- ¹ Мисима Юкио. Учение Ван Янмина как революционная философия ж ■ Фесюна. -М., СПб., 2002. ^ _ м 1997; то же 2-е
- ¹ Ван Ян-мин. Да сюэ вэнь /Восточная философия: Вводный курс. Избранные текс изд.. 2001; то же //она же. Восточные философии.
- ¹ Каримов И.А. Дошшиманд халқшизинг мустахкам иродасига ишонаман // “Фидокор ”. 2000 йил 8 июн.